

XVII əsrin birinci yarısı – Səfəvilər sülaləsinin son dövrü və Nadir Şah Əfşar imperiyasının mövcud olduğu qısa müddət Azərbaycan tarixinin ən gərgin və maraqlı dövrlərindən biridir. Bu da təsadüfi deyil ki, həmin dövrdə yazılı və şifahi ədəbiyyat, xəttatlıq, miniatur sənəti inkişaf edib, baş verən hadisələri əks etdirən salnamələr qələmə alınıb. Nadir Şahın münsisi Mirzə Mehdi xan Astrabadi məhz həmin dövrün ən etibarlı salnaməçisi sayılır. Onun mətbuatda tam şəkildə ilk dəfə işıq üzü görəcək tarixi sənədlər toplusundan ibarət “İnşa” əsərini qəzetimizin oxucularına təqdim edirik.

(Əvvəli ötən saylarımızda)

Şeybək xan Özbəkin Şah İsmayıl yazdığı rəqəm

Seyidliyin pənah apardığı və sultanlığın məskən saldığı yer, hökmdarlığı inayətə yiyələnmiş İsmayıl dağə bilsin ki, xoşbəxt və əbədi dövrdə bizim böyük cəddimiz Səidi-şəhidin (?) qüdrətli əli ilə məmləkətlərin istila edilməsi, ölkələrin ələ keçirilib talan edilməsi, qənimət alınan sənət əsərlərinin və tikililərin sayının artırılması siyasəti gördüyümüz tədbirlər nəticəsində daha da güclənmiş, xilafət ilə ədalət taxtı dünyanın pənah gətirdiyi və mühafizə etdiyimiz əzəmətli sarayda özünə layiq yer tapmış, şirurəklilik sikkəsi igidlik və zəfər zərbxanasında bizim humayun ləqəbimizlə möhürlənmiş və xilafət nidəsi qeyb dünyasından bizə çatmışdır. Məlumdur ki, Həzrət Risalətpənahın (s) sözlərinə görə, miras atadan oğula çatır. Zülmətli gecə düşən kimi ulduzlar göydə peyda olurlar, xüsusilə də Süheylin¹ doğduğu yerdə rəngi saralar və Günəş doğanda Süheyli titrəyər və sübh-sadiq açılarda çıxdığı yerə enər. Bizim zühurumuz da şərq tərəfdəndir, onun batması isə qərbdədir. Günəşin və Süheylin doğmasına əsaslanaraq hesablamalar aparırlar. Ondan başqa, Kəbəyi-müəz-zəmənin ziyarəti islam rüknlərindən biri olduğuna görə ona aparar yollar salınmalıdır, çünki zəfərmişən əsgərlər şərfli yeri ziyarət etmək iddiasındadırlar. Sikkə ilə xütbədə bizim dünyanı fəth edən ləqəbimiz çəkilməli, üz bizim uca taxtımızın payasına çevrilməlidir. Əziz və xoşbəxt oğlumuz, dünyaya ağalığ etməyin parlaq ulduzu, güclü, mübariz və müzəffər döyüşçü, Əbulmüzzəffər İmadəddin Abdullah xanı əmirləri və əsgərləri ilə birlikdə, sağa-sola dönmədən Buxaranın, Səmərqəndin, Həzarənin, Nəkidərinin, Çurun və Gərəcistanın² sərhədlərinə onun³ üstünə yollayacağıq ki, qəhr və siyasətlə onu məhv etsinlər. İşdi-şayəd, məğlub olmasa, onda digər oğlumuz, yeniyetmə xələfimiz, bütün dünyaya hökmranlıq etməyi qarşısına məqsəd qoymuş Əbulfəvəris Şumur Bahadır xanı camaatı və döyüşçüləri ilə göndərəcəyik ki, Qunduz, Bəqlan, Hisari-Şadiman və Bədəxşandan⁴ və Türkiyədən tərəfdən üzvlərini bu yana çevirib öz qollarının gücü ilə o vilayəti işğal etsinlər. Əgər bu yenə də baş tutmasa, onda qələbə çalan bayraqları çağırıb əvvəl ən əziz oğlumuz, muradımızın qönçəsi və canımızın təskinliyi Əbulmüzzəffər Məhəmməd Sünk Bahadır əmirləri və yaxınları ilə bir yerdə təyin edərək və ardınca tacımızın incisi, dövrümüzün ən şücaətli Həməzə Bahadır xan dindar əmirləri və əsgərləri ilə Əndicandan, Mehribadandan, Qəndbadandan, Şahrüxiyyədən⁵ və Daşkənddən döyüş meydanına gəlib hazır olsunlar. Hansı məqamda müqavimət göstərəcəyini elan etməlidir!

Əmir Teymurun Rum qeysərinin⁶ ona yazdığı biədəb sözlər barədə naməsi

Əlhəmdülillah-təala ki, rüb'i-məskunun⁷ məmləkətləri bizim ixtiyarımızdadır, ətraf torpaqlar bizə itaət göstərərək əmrimizə tabedir, ölkənin işləri düz və savab yoldadır, dünyanın hakimiyyəti başlanğıcını bizim fərmanımızın

Əmir Teymur Gürganinin Seyyid Əli Kiya Gilaniyə⁸ yazdığı məktub

Adına bol-firavan salamlar ünvanlanmış Seyyid Əli Kiya qayda-qanunlarla əlaqələri nizama salmağa və vəziyyəti ittifaq yoluna gətirməyə yönəldilmiş bütün humayun səyləri qüsurlu sayır, amma indidən belə məlum olsun ki, həm anlaşma zamanı

Kürdüstan hökmdarlarından hər birini əzib alçaldandan sonra dəfələrlə öyüd-nəsihət yolu ilə qınandığına və qandırdığına baxmayaraq, xeyri-faydası olmadığına görə Əhməd də axırda darmadağın edildi və sayagəlməz müsibətlər onun əhvalına yol tapdı. Birlikdə müqavimət göstərmiş Şirvanın və Şəki vilayətinin əmirləri də həmçinin pis vəziyyətə düşdülər.

onlara qarşı asanlıqla tədbir görüldü və hal-əhvalları pozuldu, çünki qonşularından ibrət almaq istəmədilər. “Ağl sahibləri ibrət alsınlar”⁹. Təbətə olanlar isə Mazandaran və Kuhistanın seyidləri kimi öz vilayətlərinin taxtlarına çıxdılar və onlara göstərilən yardımları, dəstək və şəfqət günün-gündən artmaqdadır. Ancaq müxalif olub üsyan qaldırmış Rüstəmdarın valisi və Astrabadın hakimi işin sonunda nə ilə üzlaşdılar? Xarəzm vilayətinin, Xorasanın və Təbrizin vəziyyəti də gizli deyil ki, nə cür nifaq ilə itilaf salmağa çalışdılar, nəsihətləri qəbul etmədilər və axırda əzilib məhv oldular. “Et-dikləri əməllərin müqafatı”¹⁰. Bu mənanı bildirməyin və durumu bu cür əsaslı surətdə araşdırmağın məqsədi odur ki, Həzrət Risalətpənahın “fitnə törədən Allahın lənətinə düşər olar” kəlamında deyildiyi kimi, əql ilə nəql qaydalarına məhəl qoymamaq və işin nizama salmağın şərti olan fərmana tabe olmağın yerinə ona qarşı qiyam qaldırmaq, fitnə-fəsad törətmək və işə xələl gətirmək bütövlükdə məhv olmağa gətirib çıxara bilər, ədavət və düşmənçilik yollarını axtarmağın da aqibəti çox təhlükəlidir. Bundan öncə adları çəkilənlərin hamısının başlanğıcını gələnlərdən o da qurtula bilməz. Sözlün açığı, bunlar təəcüb doğuran şeylərdir. İndi isə, əgər qanun, mərifət və ağıl baxımından istiqaməti düz tutmaq və işlərini sahmana salmaq istəyirsə, ümidini padşahın xoş münasibətinə və xosrovin lütfü ilə yardımına bağlayıb hicabsız¹¹ üzünü ələmin pənah gətirdiyi saraya tutmalıdır, ya qardaşlarından, ya da oğullarından birini yollayıb islam padşahı həzrətini öz vilayətində qəbul etmək fərmanını verməlidir ki, onun seyidliyi də nəzərə alınmaqla “o şəxslər ki, qəzəblərini udar və insanların günahlarından keçərlər”¹² kəlamına müvafiq olaraq onun cərimələr dəftərinə əfv qələmi ilə onun əməlləri ilə hərəkətləri haqqında bir cizgi çəkilsin və vilayət ilə ərazilər ona təslim edilsin. Əgər bu sözə tərs gəlib nəsihəti qəbul etməsə və başqalarının əhvalatından dərs çıxarmasa, onda müharibəyə hazırlaşsın, çünki bunun ardınca onun vilayətinə üz tutacağıq ki, təqdir səhifəsinə düşməli olanlar əzəmət lövhəsində öz əksini tapsın. Daha sonra moizələrlə öyüdü-nəsihətlər qəbul olunmadığına görə baş verəcək hər hansı qarşıdurma ilə dava, qan tökülməsi ilə talançılıq, əsarət ilə qarət – bunların hamısı onun boynuna gələcək və günahkar da o olacaqdır. Vəssəlam.

Mirzə Mehdi xan Astrabadi və onun “İnşa” əsəri



boyunduruğundan qurtarmağa can atmır, ələmin hökmdarlarının boyunları bizim hökmümüzün kəməndindədir. Biz sənənin halının və vəziyyətinin gəmi navxudasının kefindən asılı olduğununu bilirəm ki, əgər sənənin naxələf gəminə xəyal girdabına atılıb cürət yelkənini qaldırsa və qınaq dənizindəki əzab-əziyyət dalğalarının burulğanında batmaq üçün salamatlıq sahili yaxınlığında peşmanlıq lövbərini salsa, sənənin üçün öz həddini bilmək və ayağını yorğanına görə uzatmaq yaxşı olar. Biz isə nəhəng ordumuzla cihad fərzimizə yerinə yetirməkdən ötrü ictihad kəmərinə belimizə bağlamırıq, sənənin vilayətinə əsla hücum etmərik və bizim zəfər çalan ordumuzun yürüşü nəticəsində qalxan zərərli toz o diyardakı xalqın tale ələyinə düşməz və nəüzübillah, müsəlmanların qəmə batmasına, bədnəsiyyətlilərin isə sevinməsinə səbəb olmaz. İndi isə yersiz sözlər söyləmək yoluna ayaq basaraq başından böyük danışmaq bəlasından səcdə etməklə qurtulmaq da istəmirsən.

Beit:

*Kimsən heç vaxt görmədiyini işi görmə,
Bu yolla sən lap vəhşiləmişən.
Ağlı hərəkətə sal
Və bəla qapısını üzünə açma.*

Bu misranın mənasını anla və ayıq ol, çünki başına böyük bəla gələr. Fitnəkarlığından əl çək.

və həm də qarşıdurma zamanı risalələrin göndərilməsi uca və möhtərəm Həzrətin sünnəti olmuşdur ki, boyun əydirməklə vəzifəni öhdəyə qoymaq üçün daxil olub İlahi sünnətə tabe etmək məqsədilə yazılmışdır. Bizim Həzrətimiz ömrünün başlanğıcından tabelik və itaət yolunu seçdiyinə görə ona inayət ilə şəfqət göstərilmiş və o Həzrət merac yüksəkliyinə qalxmağa nail ola bilməmişdir. Sizin isə boyun əymə və ram olma qələminizin müxalifət əsərlərini ortaya çıxartmağına bəis ola bilən heç bir səbəbi məlum deyil. Sonuncu dəfə humayun bayraqları İran ərazisinə tərəf hərəkətə keçəndə Allahın köməyi ilə bu uğurlu yürüşün nəticəsində oranın düşmən mövqeyini tutmuş tərs camaatının nə günə düşdüyü, müxalifət yolunu seçmiş və islam padşahının (“Allah onun var-dövlətini əbədi etsin!”) dünyaya boyun əydirən fərmanına xilaf çıxmağı ürəklərindən keçirərək itaətsizlik yönünə dönmüş Məlik İzzəddin Lura, padşah Əhmədə və digər Kürdüstan hökmdarlarına, Şirvan və Şəki əmirlərinə və məlik Boqrət Tiflissə nə cür ədəb-ərkan dərslərinin keçirildiyi əhvalatı qulaqlara çatmışdır. Humayun mübarək bayraqlar Kiçik Lur tərəfə yürüyərək İzzəddinin torpaqlarını başdan-başa talan və viran edib onun özünü və oğullarını tutub əsir götürəndən sonra və üsyan qaldırması

Ancaq ələmin pənah gətirdiyi saraya sığınanlara vilayətlər və əyalətlər təslim olundu və onlara çeşidli mərhəmət ilə inayətlər göstərildi. Uzun müddət Tiflis diyarı, Abxaz və Gürcüstan məmləkətlərində hökmranlıq ilə hakimiyyət etmiş məlik Boqrət Tiflis ən xoş münasibət və var-dövlətə nail oldu və onun böyüklüyü, hörməti və nüfuzu daha da artdı, islama və itaət dəvət olundu, qarşılıqlı sözləşmələr baş verdi, zəfər çalan qoşunlar onun müdafiəsi üçün üzü Tiflisə yollandı və Allahın köməyi ilə qısa zamanda onun vilayətinin qalaları ilə istehkamları xilas olundu, onu götürüb ələmin pənah gətirdiyi saraya apardılar. İslamı qəbul etməməsinə və müxalif mövqə tutmasını ona başladılar, ona aman verildi və bundan sonra həvəs və rəğbətli Mühəmmədin (s) dinini qəbul etdiyinə görə onun itaəti qəbul olundu, işləri qaydasına düşdü, öz vilayətləri ilə məmləkətlərinin taxtına əyləşdirildi və həmin qərarla diyar ona təslim edildi. Burada məqsəd odur ki, adıçəkilən camaatın vilayətləri, əyalətləri və qalalarını vəziyyəti, sakinləri, imkanları və şəraiti hər cəhətdən daha möhkəm və ələ keçirilməsi daha çətin olmuşdu, lakin itaət şərtlərinə boyun əymədiklərinə və islam padşahı həzrətlərinin (“Allah-təala onun var-dövlətini əbədi etsin!”) fərmanını yerinə yetirmədiklərinə görə Allahın (i. və ə.) köməyi ilə

¹ Süheyli – cənub yarımkürəsində birinci ölçülü parlaq ulduz.

² Həzarə, Nəkidəri, Çur və Gərəcistan – Əfqanıstan vilayətlərinin adlarıdır.

³ Yəni “sənin”

⁴ Hisari-şadiman – Əfqanıstanda Bəlx şəhərinə yaxın yerləşən şəhərdir. Qunduz, Bəqlan və Bədəxşan – Əfqanıstan vilayətlərinin adlarıdır.

⁵ Mehribadam, Qəndbadam və Şahrüxiyyə – vaxtilə Mərkəzi Asiyada olmuş şəhərlərin adlarıdır.

⁶ Osmanlı hökmdarı Sultan Bayzəid.

⁷ Rüb'i-məskun – Yer kürəsinin dördü bir hissəsi, insanların məskunlaşdıqları quru ərazi.

⁸ Seyyid Əli Kiya Gilani – Əmir Teymurun hakimiyyəti dövründə Mazandaran hakimi.

⁹ İbrahim. 52

¹⁰ Səcdə. 17

¹¹ Yəni, “üzüaçaq”, “sidqi-ürəklə”

¹² Ali-İmran. 134